

Wojciech Andraszczyk

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu [wojciech.andraszczyk@amu.edu.pl]

Przestępczość kobiet w wybranych teoriach kryminologicznych – konteksty płci kulturowej

Abstrakt: Celem niniejszego tekstu jest rekonstrukcja wybranych teorii kryminologicznych. Świadomie pomijam koncepcje o innym profilu, koncentrując się na kategorii płci kulturowej jako kluczowej. Celem moich rozważań nie jest przedstawienie całościowej wizji kryminologicznych koncepcji przestępczości kobiet lecz tylko pewnego jej wycinka. Treść narracji jest zatem częściowo reprezentatywna dla przedstawionego problemu, a w dalszych eksploracjach podejmę próbę uwzględnienia perspektyw teoretycznych w innych nurtach, które związane są ze studiami nad kobiecością (ang. *gender studies*).

Słowa kluczowe: przestępczość kobiet, kryminologia, wiktylizacja, paternalizm, feminizm, emancypacja

Wprowadzenie

Każde zjawisko społeczne może być postrzegane przez pryzmat różnorodnych ideologii lub teorii. Dotyczy to zarówno zjawisk politycznych, społecznych, jak i ekonomicznych. Szczególnie widoczne jest to na przykład w psychologii, w której ten sam fenomen jest interpretowany zupełnie inaczej w świetle założeń psychoanalizy, teorii psychodynamicznej lub psychologii humanistycznej. Nie inaczej jest we współczesnej myśli kryminologicznej ostatnich dekad, gdzie tym samym problemom czy zjawiskom nadaje się odmienne znaczenia i wyprowadza się je z innych źródeł w zależności od przyjętej perspektywy poznawczej.

W teoriach kryminologicznych wyjaśniających przestępczość kobiet zderzają się ze sobą dwa nurty. Pierwszy z nich odwołuje się do idei esencjalizmu biologicznego, szukając przyczyn zachowań przestępczych kobiet bądź w odchyleniu od tej normy kobiecości, która wyznaczona jest przez ideał matki i żony, osoby skromnej i pozbawionej agresji, bądź kładąc nacisk na tkwiącą w kobietach (i zróżnicowaną w zależności od autora) lub naturalną skłonność kobiet do działań przestępczych czy nawet zbrodniczych. Z kolei alternatywne teorie wyjaśniania przestępczości kobiet koncentrują swoją uwagę na przyczynach i procesach natury społecznej, które je konstytuują. Wśród nich wyróżnić można takie, które w szczególności uwzględniają perspektywę płci kulturowej. Ich autorkami są przede wszystkim kobiety. To im poświęcę moją uwagę w tych rozważaniach, podejmując zagadnienie rekonstrukcji teorii kryminologicznych. Świadomie pomijam koncepcje o innym profilu, koncentrując się na kategorii płci kulturowej jako kluczowej. Celem mojego artykułu nie jest przedstawienie całościowej wizji kryminologicznych koncepcji przestępczości kobiet lecz tylko pewnego jej wycinka. Treść narracji jest więc częściowo reprezentatywna dla przedstawionego problemu, a w dalszych eksploracjach podejmę próbę uwzględnienia perspektyw teoretycznych w innych nurtach, które związane są ze studiami nad kobiecością (ang. *gender studies*).

Należy na wstępie stwierdzić, że przez długi okres przestępczość kobiet w wyjaśnieniach o charakterze kryminologicznym była marginalizowana. Carol Smart uważa, że w kryminologii brytyjskiej i amerykańskiej „kryminalność kobiet nie była generalnie postrzegana jako szczególnie ważny lub wymagający uwagi problem społeczny nie tylko z powodu rzadszego występowania, ale także z powodu natury przestępstw popełnianych przez kobiety” (Smart 1977, s. 5). Ponadto kobiety rzadziej wchodziły w rolę recydywistek i uważano, że „nie stanowią zagrożenia dla społeczeństwa” (Smart 1977, s. 5).

Jednakże z uwagi na dane statystyczne (Juvenile Offenders and Victims 2014) ilustrujące wzrost liczby kobiet popełniających przestępstwa trudno było uniknąć odpowiedzi na pytanie podstawowe: czy przestępczość kobiet i mężczyzn różni się co do genezy i istoty? Poniżej scharakteryzuję wybrane teorie kryminologiczne, które odnoszą się do przestępczości kobiet: teorię emancypacji, teorię możliwości i teorię feministyczną.

Teoria emancypacji

Pierwszą z teorii, wpisującą się w nurt społeczny podejmującą próbę wyjaśnienia przestępczości kobiet, jest teoria emancypacyjna. Pojęcie emancypacja we współczesnej myśli społecznej ma bardzo pozytywne znaczenie. Odnosi się zwykle do równości praw czy równości w zakresie mobilności społecznej lub wolności osobistej kobiet, mniejszości rasowych oraz etnicznych. Jednak w przypadku zastosowania jej do wyjaśniania przestępczości kobiet nabiera ona – można tak to ująć

– negatywne konotacje. Uważa się, że wskutek emancypacji kobiety utraciły swoje tradycyjne cechy kobiece i upodobniły się pod wieloma względami do mężczyzn. Skutkiem ubocznym tego procesu jest wzrost ich przestępczości: można wysunąć pozornie absurdalny wniosek, iż w świetle tej teorii kobiety pragną mieć równe prawa z mężczyznami, także w dziedzinie popełniania przestępstw. Znajdująca się w tym nurcie i opublikowana przez Fredę Adler w 1975 roku książka *Sisters in Crime: The Rise of New Female Criminal* była jedną z pierwszych monografii dogłębnie analizujących zjawisko przestępczości kobiet z zupełnie innej perspektywy niż dominujące dotąd teorie kryminologiczne, upatrujące genezy zachowań dewiacyjnych i przestępczych w czynnikach o charakterze biologicznym. Zdaniem F. Adler na wzrost przestępczości kobiet miał wpływ proces ich emancypacji i uzyskanie przez nie niezależności w życiu społecznym. Jak ujęła to w swojej książce: „w taki sam sposób, w jaki kobiety żądają w dziedzinach uważanych za społecznie uprawomocnione, podobna liczba zdeterminowanych kobiet forsuje swoją biografię do świata zdominowanego przez poważne przestępstwa” (Adler 1975, s. 13).

Autorka podnosiła, iż wzrost liczby popełnianych przez kobiety czynów przestępczych oraz ich poważniejszy charakter ma związek z procesem ich maskulinizacji. Kobiety stały się bardziej agresywne, pewne siebie i odważne ponieważ podział między sferą prywatną – przynależącą dotąd do nich – i sferą publiczną, będącą domeną mężczyzn, został zniesiony. Stąd, jej zdaniem, trudno mówić o płciowym podziale sfery kryminalnej, zarówno pod względem jakości i ilości popełnianych czynów, jak również leżących u ich podłoża przyczyn. Adler była też przekonana, że płeć nie stanowi decydującego znaczenia jako czynnik kryminogenny. Najważniejszym, jej zdaniem, czynnikiem leżącym u podłoża przestępczości kobiet było uzyskanie dostępu do form aktywności zarezerwowanych dotychczas dla mężczyzn (Hartman, Sundt 2010, s. 3–4). Zdaniem autorki występująca współcześnie zmiana struktury czynów przestępczych popełnianych przez kobiety potwierdza założenia jej teorii. Oto bowiem w przeszłości kobiety były zależne od mężczyzn, a ich działalność ograniczała się do roli matki i żony oraz strażniczki ogniska domowego, stąd, zrywając z tradycyjną moralnością podejmowały zawód prostytutki, zdarzało się też, że były dzieciobóczyniami lub mężobóczyniami. Współcześnie przestępstwa kobiet, wraz z uzyskaniem przez nie dostępu do profesji należących tradycyjnie do mężczyzn, zmieniły swój charakter. Przykładem mogą tu być przestępstwa tzw. białych kołnierzyków (osób posiadających większe dochody, prestiż i status społeczno-ekonomiczny niż robotnicy), takie jak defraudacja pieniędzy lub oszustwa gospodarcze, które w coraz większym stopniu stają się udziałem kobiet (Armentrout b.r.). Ponadto, jak zauważała przywoływana autorka, przestępczość kobiet jest odpowiedzią na doznawane przez nie frustracje z powodu asymetrycznych, mimo emancypacji, relacji społecznych z mężczyznami i nadal istniejącego ograniczenia w zakresie pełnionych ról społecznych, bądź stawiania im nadmiernych wymagań dotyczących pełnienia ról w sferze prywatnej (matka i żona) i publicznej (praca zawodowa).

Bez wątpienia wartością koncepcji kryminologicznej Adler jest jej nowatorskie – w odniesieniu do tradycyjnych, kładących nacisk na esencjalizm biologiczny, paternalistycznych teorii – ujęcie przestępczości kobiet, nawiązujące do postulatów feminizmu liberalnego, zgodnie z którym równość kobiet i mężczyzn można osiągnąć poprzez dostęp tych pierwszych do edukacji i innych sfer życia publicznego (Gromkowska-Melosik 2002, s. 54). Słabością tej teorii jest brak jej zastosowania do przestępczości kobiet w krajach Trzeciego Świata, w których kobiety nadal są całkowicie zmarginalizowane w życiu społecznym. Ponadto feministyczne zorientowane badaczki uważają, że jest ona z gruntu androcentryczna i wymierzona przeciwko działaniom nurtu feministycznego (Islam i in. 2014).

Teoria możliwości

Z kolei koncepcja autorstwa Rity Simon, wyjaśniania przestępczości kobiet, jest określana mianem teorii możliwości (ang. *opportunity theory*). Podobnie jak u Freddy Adler, wzrostu zachowań przestępczych kobiet upatruje ona w zmieniających się uwarunkowaniach życia społecznego kobiet. Swoją teorię opisała w książce opublikowanej w 1975 roku zatytułowanej *Women and Crime*.

Rita Simon rezygnuje z teorii deterministycznych odwołujących się do determinizmu biologicznego i eksponuje przekonanie o braku różnic między kobietami i mężczyznami w postrzeganiu moralności. Autorka uważa czynniki biologiczne za nieistotne w perspektywie prób zrozumienia przestępczości kobiet. Esencją teorii Simon jest teza o korelacji między wzrostem możliwości kobiet w zakresie działań w przestrzeni społecznej a zwiększeniem liczby popełnianych przez nie czynów przestępczych (Dodge 2013, s. 199). Píše ona: „Kiedy więcej kobiet uzyskuje dostęp do rynku pracy, jako wykwalifikowani pracownicy posiadający wysoce wyspecjalizowaną pozycję, tym więcej z nich popełnia czyny przestępcze przeciwko mieniu. Niektóre kobiety korzystają z tych możliwości, tak jak mężczyźni w przeszłości” (za: Islam i in. 2014, s. 6). Teoria ta więc podkreśla, że zwiększenie dostępu kobiet do stanowisk związanych ze statusem społeczno-ekonomicznym przyczynia się do zwiększenia określonego typu przestępstw (typowych dla tzw. białych kołnierzyków).

W jej myśleniu można dostrzec jednak i drugi nurt. Uważa ona, że ruch feministyczny, którego działania przyczyniły się do uzyskania niezależności przez kobiety, wpłynął na zmniejszenie ilości przestępstw przez nie popełnianych, ponieważ czują się wolne i nie doznają frustracji związanej z podporządkowaniem mężczyznom (za: Islam i in. 2014, s. 6). Ponadto prowadzi to do ograniczenia zjawiska wiktylizacji. W późniejszym okresie Simon uzupełniła swoją teorię możliwości o analizy roli wpływu marginalizacji ekonomicznej kobiet na wzrost ich działań przestępczych (Lahm 2010, s. 849–850).

Bez wątpienia obie przedstawione teorie ukazały nową, zorientowaną socjologicznie, próbę wyjaśnienia przestępczości kobiet. Feministycznie ukierunkowane badaczki oskarżały obie autorki o nawoływanie do *backlashu* czyli odwrótu od ideologii równych praw; pojawiła się także teza o wywoływaniu moralnej paniki wokół zjawiska emancypacji kobiet (dotyczącej upadku tradycyjnej kobiecości i instytucji rodziny). Mimo tych zarzutów, obie autorki przyczyniły się do znaczącego wzrostu zainteresowania przestępczością kobiet (Simpson 1989, s. 610).

Teoria marginalizacji

Meda Chesney-Lind jest autorką kolejnej ważnej teorii, której istotą jest zjawisko marginalizacji. Jako główną przyczynę przestępczości kobiet wskazuje ona ich niską pozycję w społeczeństwie, wykonywanie zawodów pozbawionych prestiżu i uniemożliwiających realizację aspiracji społeczno-zawodowych. Występuje tu także przekonanie o dużej roli zjawiska wiktymizacji w genezie przestępstw popełnianych przez kobiety, której głównym komponentem jest doświadczana przez kobiety przemoc ze strony mężczyzn. Zdaniem krytyków słabością tej koncepcji jest jej nieadekwatność w wyjaśnianiu przyczyn przestępstw o charakterze ekonomicznym popełnianych przez kobiety z klasy średniej, należące do tzw. białych kołnierzyków (Islam i in. 2014, s. 6). Meda Chesney-Lind wraz z Michele Eliason, do analiz włączyły także problem reprezentacji przestępczości kobiet w mediach i konstruowaniu w przekazach medialnych wizerunków agresywnych dziewcząt/kobiet. Autorki wskazują na medialne procesy demonizacji tzw. złych dziewcząt (*bad girls*) i patologizowanie ich zachowań jako sprzecznych z kulturowym, tradycyjnym wzorcem kobiecości (Chesney-Lind, Eliason 2006, s. 29–30). Dzięki temu do myśli kryminologicznej włączone zostały nowe obszary badawcze dotyczące roli mediów jako czynnika wzrostu zachowań agresywnych i przestępczych kobiet.

Teoria feministyczna

Z kolei teoria *stricte* feministyczna narodziła się w latach 60. XX wieku jako odpowiedź na androcentyczną tradycję w badaniach nad przestępczością kobiet. Uważano, że kryminologia jest tworzona przez mężczyzn i z ich perspektywy, przy jednoczesnym pomijaniu doświadczeń kobiet. Feministyczne badaczki jako centralną kategorię różnicującą doświadczenia kobiet i mężczyzn, zarówno jako sprawców jak i ofiary przemocy, uczyniły płeć.

Za początek feministycznej kryminologii uważa się publikację książki *Women, Crime and Criminology* autorstwa (cytowanej już w tym artykule) Carol Smart w 1976 roku, która została uznana za punkt zwrotny w myśleniu o przestępczości kobiet. Autorka zwróciła uwagę na „niewidzialność” kobiet w analizach kryminolo-

gicznych oraz na pomijanie kluczowego dla zrozumienia sytuacji tej płci problemu wiktyimizacji (Gelsthorpe, Morris 1998, s. 93; Newburn 2017).

Ukierunkowane feministycznie badaczki stwierdzały, że dotychczasowe teorie kryminologiczne ignorowały kwestię kobiecą, z drugiej stereotypizowały ją i seksualizowały. Pojawiła się także teza o eksponowaniu w nich „zorientowanej na mężczyzn generalizacji”, zgodnie z którą kryminalność męska jest normą i standardem, w odniesieniu do którego wyjaśnia się przestępczość kobiet (Hannon, Dufour 1998, s. 63–71). Z perspektywy feministycznej kryminologia była także krytykowana za „ślepotę na płęć” (Gelsthorpe, Morris 1998, s. 93–110), a Frances Heidensohn posłużyła się znakomitym określeniem „tradycji przestępczego machismo w kryminologii, zgodnie z którym męskie dewiacje i przemoc są postrzegane jako do pewnego stopnia zgodne z ideałem heroicznej i romantycznej męskości, w obliczu której trudno analizować przestępczość kobiet” (Newburn 2017, s. 324).

Feministki uważały (i pogląd ten jest nadal aktualny), że kobiety-przestępczynie są społecznie postrzegane jako podwójne dewiantki, zarówno jako obywatelki, jak i kobiety. Obywatel nie powinien popełniać przestępstw, a kobieta, z uwagi na swoje dominujące cechy kobiecości, tym bardziej (Carlen 1992, s. 207).

Uważano, że sędziowie w równym stopniu karali kobiety za ich przestępstwa, jak również za to, że „ich styl życia kwestionuje konwencjonalne przekonania na temat właściwego miejsca kobiet w społeczeństwie” (Carlen 1992, s. 207).

W omawianej teorii podkreśla się ponadto, że istotą zdominowanego przez mężczyzn systemu prawnego jest mityczny mężczyzna – przedstawiciel prawa, który zdaje się być pozbawiony płci, bowiem jest obiektywnym wzorcem obywatela, który prawa nie łamie (Naffine 2016, s. 4).

Warto przytoczyć tutaj tezę przywoływaną już wcześniej Medy Chesney-Lind z roku 1988, że dzięki feministycznej krytyce kryminologia będąca „produktem białych, ekonomicznie uprzywilejowanych mężczyzn” „przebudziła się z »androcentryczego« snu” (Daly, Chesney-Lind 1988, s. 506–507).

Jednym z głównych celów feministycznej kryminologii była walka z nierównością płciową (por. Miller, Mullins 2009, s. 217). W jej zakresie (kryminologii feministycznej) wymienia się dwa główne dyskursy związane z konceptualizacją płci kulturowej (Newburn 2017, s. 329). Pierwszy, odwołuje się do strukturalnej teorii nierówności, w której czynniki takie, jak: klasa, rasa, płeć kulturowa decydują o wielości uwarunkowań przestępczości kobiet (przykładem takiego myślenia jest *Czarna Feministyczna Kryminologia* autorstwa Hillary Potter, która wskazuje na zwielokrotnioną marginalizację czarnych kobiet popełniających przestępstwa (Potter 2006, s. 107).

Drugi dyskurs to *doing gender*, w którym przestępstwo należy rozpatrywać z perspektywy partykularnych sposobów urzeczywistniania kobiecości i męskości (łączy ona np. hegemoniczną męskość z przestępczością) (Newburn 2017, s. 329).

Zdaniem Pat Carlen i Anje Worall istotnymi osiągnięciami feministycznej kryminologii są: zakwestionowanie dotychczasowych, tradycyjnych teorii kryminolo-

gicznych, wyznaczenie nowych kierunków badań, rewizja dotychczasowych teorii i poszerzenie ich o nowe pola problemowe (Carlen, Worall 1987).

Zakończenie

Minęły już czasy, kiedy różnorodne zjawiska dotyczące społecznego funkcjonowania kobiet wyjaśniano za pomocą odwoływania się do czynników biologicznych, czego konsekwencją była seksualizacja kobiet (i redukowanie ich do istot niższego rzędu). Współcześnie mamy do czynienia z powstawaniem wielu alternatywnych koncepcji i teorii, które z różnych perspektyw paradygmatycznych, a także ideologicznych, wyjaśniają procesy i zjawiska, w które uwikłane są kobiety. Dotyczy to także przestępczości kobiet. Radykalny postęp, który dokonał się w tym zakresie dotyczy dwóch tendencji. Pierwsza z nich to rezygnacja z esencjalizmu i wyprowadzania genezy przestępstw kobiet bądź z zaprzeczania naturze kobiecej, bądź z tejże natury.

Drugi to umieszczanie tej problematyki zarówno w kontekstach problemu równych możliwości, emancypacji kobiet, jak i problem asymetrycznych ciągle relacji władzy między kobietami i mężczyznami w społeczeństwie. Wydaje się, że każda z przedstawionych w tym tekście teorii, nawet jeśli może być oskarżona o pewną jednostronność polegającą na ekspozowaniu jednego czynnika czy kontekstu, to jednak znajduje swoje uprawnocnienie w odniesieniu do zjawisk i tendencji, które można znaleźć w rzeczywistości. To, która z nich w większym stopniu pozwala zrozumieć zjawisko przestępczości kobiet zależne jest od danego kontekstu społecznego czy kulturowego a nawet lokalnego środowiska, w którym ma miejsce konstruowanie biografii kobiet. W mojej opinii, najbardziej istotną wspólną cechą omówionych w tym artykule teorii jest to, że nie występuje w nich odgórna patologizacja tożsamości kobiecej w wyjaśnianiu przestępstw popełnianych przez kobiety lecz próba kontekstualnego społecznego wyjaśnienia tego zjawiska.

Abstract: The criminal activity of women in selected criminological theories – cultural gender contexts

Abstract: The aim of this text is to reconstruct selected criminological theories. I consciously ignore concepts of a different profile, focusing on gender as a key category. The aim of my deliberations is not to present a comprehensive vision of the criminological concepts of female crime, but only a certain portion of it. The content of the narrative is therefore partly representative of the problem presented, and in further explorations I will attempt to take into account theoretical perspectives in other trends related to studies on femininity (gender studies).

Key words: female crime, criminology, victimization, paternalism, feminism, emancipation

Bibliografia

- [1] Adler F., 1975, *Sisters in Crime. The Rise of New Female Criminal*, New York.
- [2] Carlen P., 1992, *Women, Crime, Feminism and Realism*, [w:] *Realist Criminology: Crime Control and Policing in the 1990s*, (red.) Lowman J., MacLean B.D., London.
- [3] Carlen P., Worall A., 1987, *Gender, Crime and Justice*, Bristol.
- [4] Chesney-Lind M., Eliason M., 2006, *From invisible to incorrigible: The demonization of marginalized women and girls*, „Crime Media Culture”, Vol. 2.
- [5] Daly K., Chesney-Lind M., 1988, *Feminism and Criminology*, „Justice Quarterly”, Vol. 5, no. 4.
- [6] Dodge M., 2013, *Where are all the women in white-collar crime?*, [w:] *Routledge International Handbook of Crime and Gender Studies*, (red.) Renzetti C.M., Miller S.L., Gover A.R., London.
- [7] Gelsthorpe L., Morris A., 1998, *Feminism and Criminology in Britain*, „The British Journal of Criminology”, Vol. 28, no. 2.
- [8] Gromkowska-Melosik A., 2002, *Kobiecość w kulturze globalnej. (Re)konstrukcje i (re)prezentacje*, Poznań.
- [9] Hannon L., Dufour L.R., 1998, *Still just the study of men and crime? A content analysis*, „Sex Roles”, Vol. 38.
- [10] Hartman J.L., Sundt J.L., 2010, [hasło:] *F. Adler: Sisters in Crime*, [w:] *Encyclopedia of Criminological Theory*, (red.) Cullen F.T., Wilcox P., Vol. 1, Sage Publications.
- [11] Islam M.J., Banarjee S., Khatun N., 2014, *Theories of Female Criminality: A criminological analysis*, „International Journal of Criminology and Sociological Theory”, Vol. 7, nr 1.
- [12] Lahm K.F., 2010, [hasło:] *Simon J. Women and Crime*, [w:] *Encyclopedia of Criminological Theory*, (red.) Cullen F.T., Wilcox P., Vol. 1, Sage Publications.
- [13] Miller J., Mullins Ch.W., 2009, *The Status of Feminist Theories in Criminology*, [w:] *Taking Stock: The Status of Criminological Theory*, (red.) F.T. Cullen, London.
- [14] Naffine N., 2016, *Female Crime. The Construction of Women in Criminology*, Oxford University Press.
- [15] Newburn T., 2017, *Criminology, Third edition*, Routledge.
- [16] Potter H., 2006, *An argument for black feminist criminology: Understanding African American women's experiences with intimate partner abuse using an integrated approach*, „Feminist Criminology”, Vol. 1, no. 2.
- [17] Simon R., 1975, *Women and Crime. The Rise of New Female Criminal*, New York.
- [18] Simpson S.S., 1989, *Feminist Theory, Crime, and Justice*, „Criminology”, Vol. 27, nr 4.
- [19] Smart C., 1976, *Woman, Crime and Criminology, Feminist Critic*, Londyn.
- [20] Smart C., 1997, *Criminological Theory: Its Ideology and Implications Concerning Woman*, „The British Journal of Sociology”, Vol. 28, nr 1.

Źródła internetowe

- [21] Armentrout E., *An Analysis of Adler's Theory and the Female Criminal*, https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc4642/m2/1/high_res_d/thesis.pdf, [dostęp: 20.09.2017].
- [22] Juvenile Offenders and Victims: 2014, National Report, <https://www.ojjdp.gov/ojstatbb/nr2014> [data pobrania: 4.08.2017].